

47è Col·loqui de la Societat d'Onomàstica

Tremp, CSTP, 6 de maig de 2022

Explotacions de la Base de noms geogràfics de l'ICGC sobre toponímia pallaresa

Miquel Parella

Cap de la Unitat de Toponímia, Àrea de Cartografia, ICGC

Índex

Presentació

1 Recollint noms. Dibuint llocs

2 Explotant noms de lloc

3 Consideracions generals sobre els topònims pallaresos i la seva especificitat

3.1 Origen etimològic dels municipis pallaresos i la seva distribució

3.2 Noms de lloc pallaresos. Riquesa de formes genèriques i denotatives

3.3 Particularitats d'algunes formes lingüístiques i de la seva distribució territorial

3.3.1 Qüestions lingüístiques

3.3.2 Instal·lació humana

3.3.3 Món rural

3.3.4 Orònims

3.3.5 Vegetació

Cloenda

Presentació

L'article fa una immersió en alguns aspectes de la toponímia pallaresa focalitzant-la en la representació cartogràfica del lloc on es troben els diferents genèrics estudiats i la seva concentració o dispersió en aquest sector del país. L'article introdueix aquesta part nuclear amb una visió genèrica de la recollida de noms a camp i també amb el treball posterior de gabinet, bàsic per a la preparació de la toponímia per a ser explotada cartogràficament. El treball dona especial rellevància a les noves eines de tractament i gestió dels noms, com les bases de dades vinculades als sistemes d'informació geogràfica, gràcies als quals es poden obtenir resultats com els que es presenten al final de l'escrit.

1. Recollint noms. Dibuixant llocs

La tasca inicial en un estudi de la toponímia d'un determinat indret consisteix en l'aplec dels seus noms. Aquest procés es pot dur a terme per diferents mitjans però ha de contemplar la realitat actual, és a dir, com es denominen de manera viva i present els llocs, però també tot allò existent fins al moment, recollit en producció cartogràfica, bibliogràfica o documental.

A l'ICGC es va dur a terme un recull de camp durant les dècades de 1980 i 1990 que ha servit per a alimentar la Base toponímica de l'ICGC.

1) Exemples del treball de camp de toponímia. L'enquesta a persones vinculades a l'indret de recollida és bàsica.

Aquell treball de camp va cobrir el conjunt de Catalunya i des de llavors es va complementar amb treball de gabinet primer i actualitzacions i densificacions posteriors per a evolucionar fins avui. Actualment continua essent, amb 410.000 topònims, la base toponímica més extensa del país.

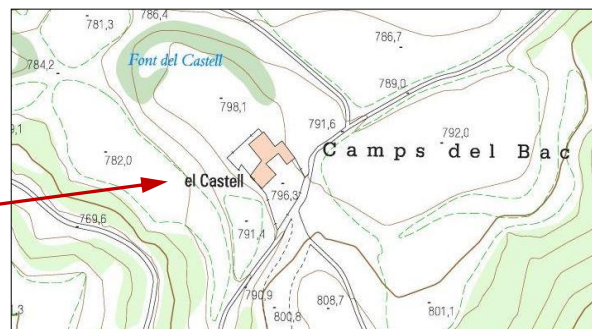

2) *El recull de camp, anotat sobre imatges aèries -on s'hi indicava l'abast dels topònims- i sobre llistes de noms -on s'hi anotava la grafia-, és la font bàsica per a dotar la cartografia d'informació toponímica.*

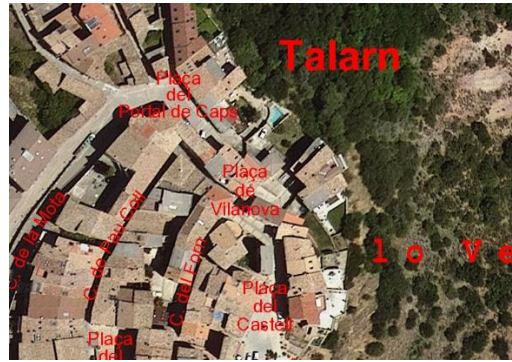
3) *El treball de gabinet posterior complementa el recull de camp amb bibliografia i cartografia preexistents, revisa i valida les formes gràfiques i permet la millora de la informació toponímica .*

La realitat toponímica del país amb la identificació dels elements que conformen el paisatge, és el més facil identificador per a qualsevol usuari de cartografia.

4) *La representació de la realitat sobre un mapa pla, amb la necessària abstracció que comporta aquest procés, té en la toponímia una ajuda fonamental per a la situació i orientació de l'usuari.*

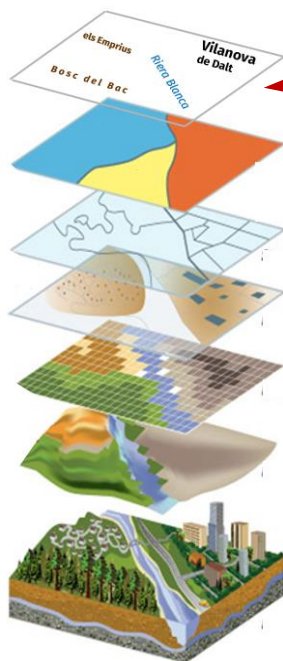
La toponímia en cartografia ha de recollir tots aquells conceptes interpretables sobre el terreny i cartografiats a l'escala que es treballi el mapa: des d'orònims de gran extensió fins a carrers o places.

5) Un mapa amb noms o sense. La toponímia és el primer element cartogràfic que permet connectar el lector del mapa amb la realitat que té al davant.

2. Explotant noms de lloc

Disposar de la informació toponímica georeferenciada i correctament estructurada en un entorn digital sobre plataformes basades en Sistemes d'Informació Geogràfica permet la juxtaposició i vinculació de paràmetres que, analitzats de manera individual, no aportarien la riquesa interpretativa que sí que ho fan aquests entorns multirelacionables.

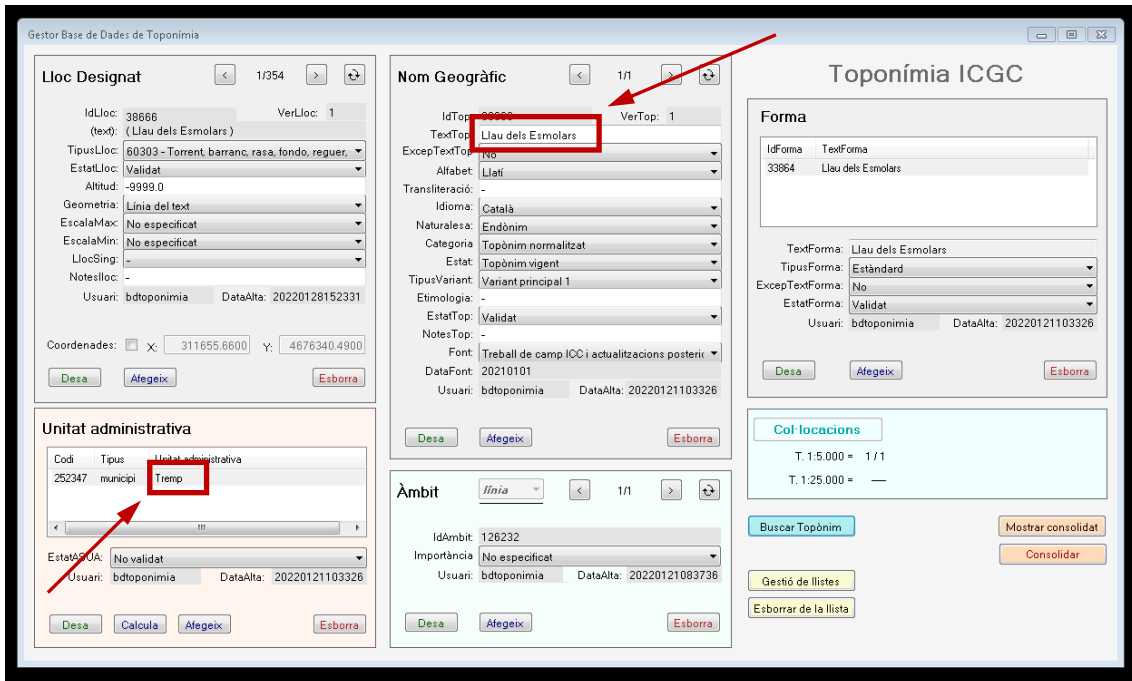

Els noms de lloc

La toponímia és una capa més de les que dissecionen un lloc segons els nous sistemes d'anàlisi geogràfica basats en els Sistemes d'Informació Geogràfica.

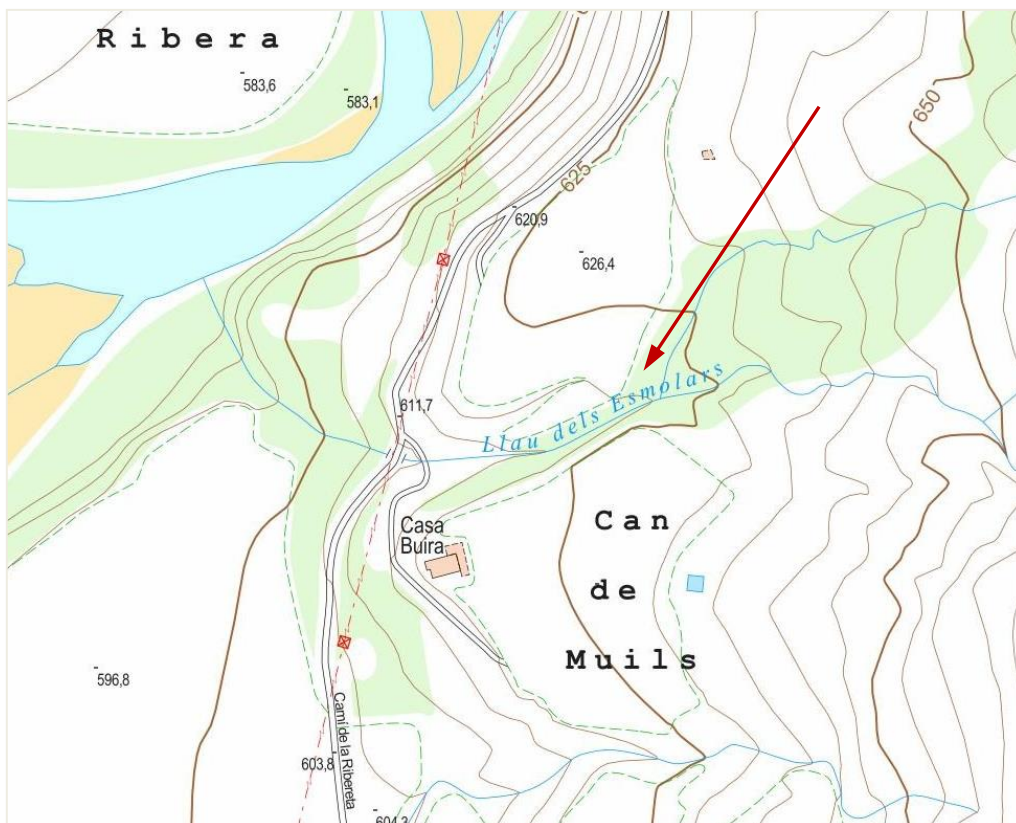
Una base de dades de toponímia permet extreure informació dels mateixos noms mercès a la possibilitat de vincular-los i contextualitzar-los amb el lloc i amb tots els elements geogràfics que el conformen.

La Base de Noms Geogràfics de l'ICGC permet la gestió dels noms, amb tots els paràmetres que hi van associats, des d'entorns de treball dinàmics estructurats segons la normativa establerta a l'apartat *Geographical Names* de la Directiva europea INSPIRE i mantenint tots els atributs propis dels noms de lloc catalans i aranesos.

6) Exemple de gestor d'una base de dades amb diferents opcions d'accés, de cerca i de gestió. El vincle amb cartografia permet que el topònim treballat (en aquest cas, la Llau dels Esmolars), es pugui veure damunt del mapa on es troba (veg. imatge següent).

La base relaciona la gestió del nom (i tots els seus atributs) amb la seva plasmació a les diferents sèries cartogràfiques editades per l'ICGC on apareix el dit nom.

7) Visualització del topònim treballat des de la base de dades. En aquest cas, es mostra l'escala de representació de més detall on es pot trobar el topònim en qüestió (1:5 000).

3. Consideracions generals sobre els topònims pallaresos i la seva especificitat

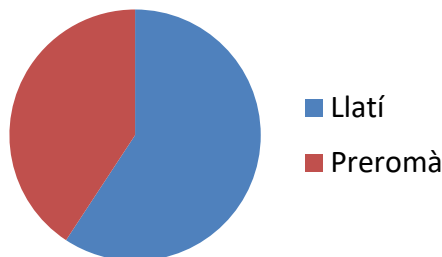
Un cop vist l'origen dels noms que seran utilitzats i les possibilitats tècniques que faciliten les eines de treball actuals, entrem pròpiament a la part nuclear d'aquest article on, de manera gràfica, s'estudiaran algunes formes genèriques de topònims del Pallars i se'n faran lectures geogràfiques a partir de la seva distribució territorial.

3.1 Origen etimològic dels municipis pallaresos

En primer lloc, es presenta l'origen etimològic dels municipis pallaresos, tant del Pallars Jussà com del Sobirà (font: *Nomenclàtor Oficial de Toponímia Major de Catalunya*, 2009).

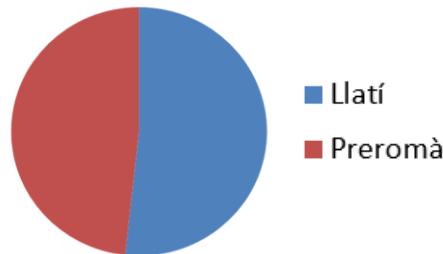
Pallars Jussà

Castell de Mur	PJU	Nom factici per a la unió de Guàrdia de Tremp (català d'origen germànic) i de Mur (català d'origen llatí)	Llatí, grecollatí
Abella de la Conca	PJU	Català (llatí + grecollatí)	Llatí, grecollatí
Conca de Dalt	PJU	Nom factici recent per a la unió dels municipis de Claverol (el Pont de Claverol —català (llatí) + català (llatí)—, Hortonedà de la Conca, Aramunt i Toralla i Serradell	Llatí, grecollatí
la Pobla de Segur	PJU	Català (llatí) + antropònim celta	Llatí, grecollatí
la Torre de Cabdella	PJU	Català (llatí) + nom de poble (llatí)	Llatí, grecollatí
Llimiana	PJU	Der. d'antropònim llatí	Llatí, grecollatí
Sant Esteve de la Sarga	PJU	Hagiotopònim (llatí + grecollatí)	Llatí, grecollatí
Senterada	PJU	Hàgiotopònim (llatí + llatí)	Llatí, grecollatí
Salàs de Pallars	PJU	Preromà (cèltic o indoeuropeu)	Preromà (cèltic)
Talarn	PJU	Preromà (cèltic)	Preromà (cèltic)
Isona i Conca Dellà	PJU	Preromà (ibèric) + nom de vall	Preromà (iber)
Gavet de la Conca	PJU	Probabl. preromà pirinenc + nom de vall	Preromà (pirinenc, basc, altres...)
Sarroca de Bellera	PJU	Català (preromà) + der. D'antropònim preromà (indoeuropeu)	Preromà (pirinenc, basc, altres...)
Tremp	PJU	Preromà d'origen incert, potser sorotàptic	Probabl. preromà (pirinenc, basc, altres...)

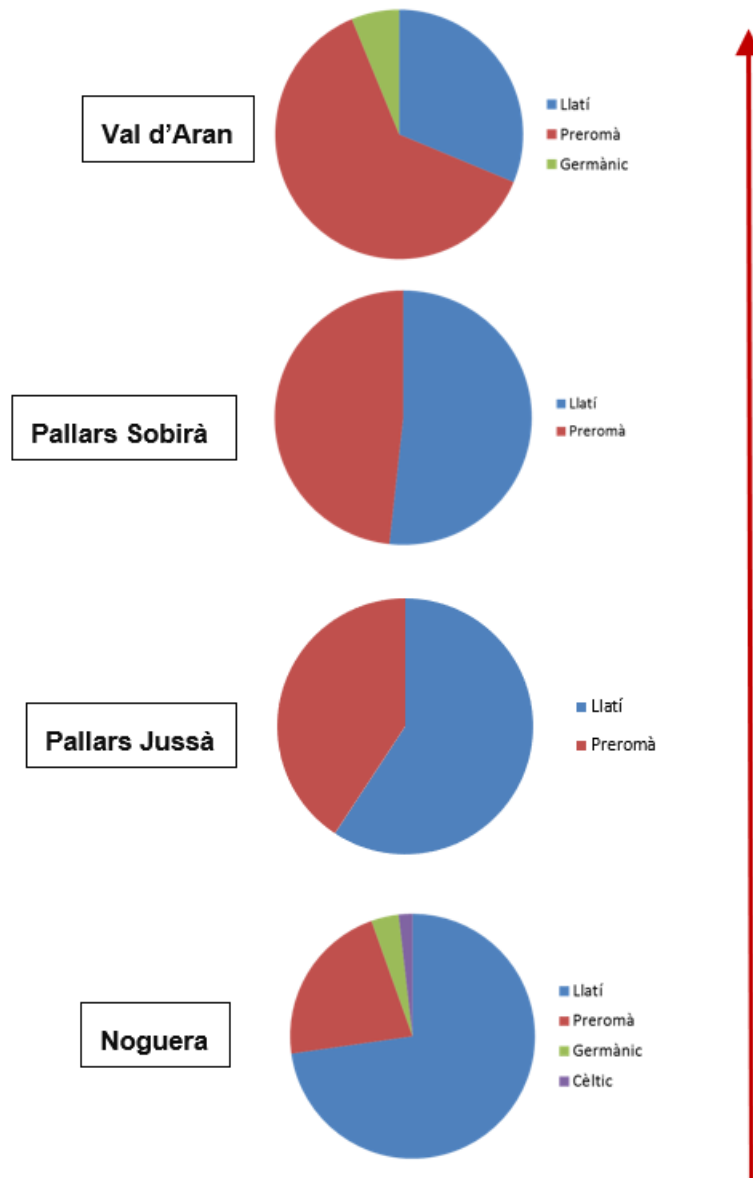

Pallars Sobirà

Alt Àneu	PSO	Nom factici de la fusió dels municipis de València d'Àneu (antropònim llatí), Gil, Son i Sorpe	Llatí, grecollatí
Farrera	PSO	Català (llatí)	Llatí, grecollatí
la Guingueta d'Àneu	PSO	Català (francès) + nom de vall	Llatí, grecollatí
Rialp *	PSO	Llatí	Llatí, grecollatí
Soriguera	PSO	Llatí	Llatí, grecollatí
Tírvia	PSO	Llatí	Llatí, grecollatí
Vall de Cardós	PSO	Nom recent —català (llatí) + català (llatí)— per a la unió dels municipis de Ribera de Cardós —català (llatí) + català (llatí)— i Estaón	Llatí, grecollatí
Alins	PSO	Preromà pirinenc	Preromà (pirinenc, basc, altres...)
Baix Pallars	PSO	Nom factici per Gerri de la Sal: preromà d'origen basc + català (llatí)	Preromà (pirinenc, basc, altres...)
Espot	PSO	Preromà d'origen basc	Preromà (pirinenc, basc, altres...)
Esterrí d'Àneu	PSO	Preromà d'origen basc + nom de vall	Preromà (pirinenc, basc, altres...)
Esterrí de Cardós	PSO	Preromà d'origen basc + nom de vall	Preromà (pirinenc, basc, altres...)
Lladorre	PSO	Preromà (basc)	Preromà (pirinenc, basc, altres...)
Sort	PSO	Català (llatí)	Preromà (pirinenc, basc, altres...)
Llavorsí	PSO	Potser der. d'antropònim llatí	Probabl. llatí o grecollatí

Comparant ambdues comarques veiem que el pallars meridional presenta una proporció molt equilibrada entre noms provinents de llengües prellatines i noms amb origen llatí. Per contra, al Pallars Sobirà, més septentrional, més muntanyós i isolat en estadis de formació de la llengua, el nombre de noms municipals que tenen un origen preromà és una mica més elevat. Sense ser extrapolable a la totalitat de la toponímia de cada comarca, sembla confirmar-se el fet que aquelles comarques més meridionals mantenen un nombre més gran de noms municipals amb orígens llatins i els situats més al nord, menys. Aquesta gradació es pot veure al següent gràfic amb sobreposició de les comarques nord-sud incloent la Vall d'Aran, com a comarca veïna més septentrional, i la Noguera, com a comarca més meridional de les que termenegen amb el Pallars.

3.2 Noms de lloc pallaresos. Riquesa de formes genèriques i denotatives

La riquesa de la toponímia pallaresa es veu exemplificada en aquesta selecció de noms. Es tracta de noms de partides o paratges provinents de diferents sectors de la comarca on, en alguns d'ells, discernir-ne ètims o possibles significats no sempre és fàcil a primer cop d'ull i sovint es requereix una anàlisi més detallada. Quedem-nos a escala superficial per a copsar-ne llur raresa o construcció:

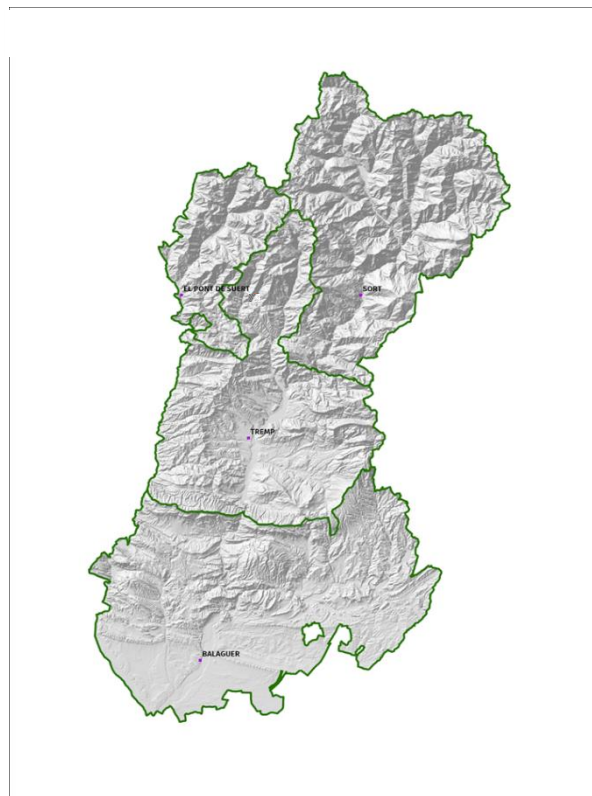
Abrans, les Bitginoes, Bartugueres, Comòstia, les Baürtes, les Beores, les Bertregues, les Caïses, lo Carant, les Eiroles, les Montserrades, les Nixoles, lo Botgegall, Magaró,

Mananans, Manistàgols, Mallomens, Martinatx, Marsaborit, Mas de Jumperno, Orgeroles, Partnoera, Pigolo, Raidonal, Rans, els Camprubers, els Menedells, Tros de Narriu de Tarrufa...

Aquesta riquesa es trasllada també pel fet que hi ha formes genèriques que funcionen només en l'àmbit comarcal que estem comentant. A tall d'exemple esmentem uns quants topònims més, on la part més genuïna és el genèric que introduïx el nom de lloc: *Comadró de Gasparó, Comanassèn de Navarra, Deixers de Peracalç, Escards de la Font del Camí, Tolla dels Duïls...*

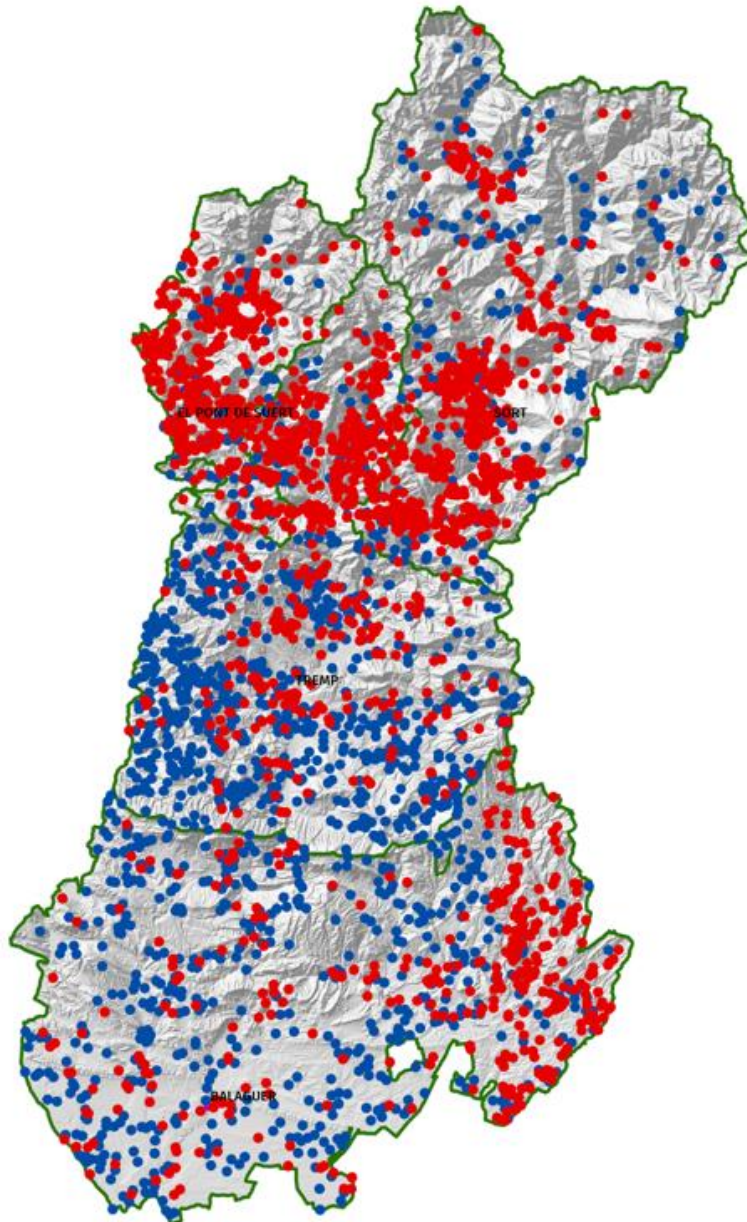
Els exemples que s'han escollit i que es mostren a continuació s'han projectat damunt d'un mapa de relleu que comprèn les comarques del Pallars Sobirà, l'Alta Ribagorça, el Pallars Jussà i la Noguera. Es tracta d'un mapa bàsic de referència amb el fons amb ombrejat del relleu, els límits comarcals i les capitals de comarca.

3.3 Particularitats d'algunes formes lingüístiques i de la seva distribució territorial

3.3.1 Qüestions lingüístiques

a) Domini de l'article. Topònims que comencen per **el, els / lo, los**

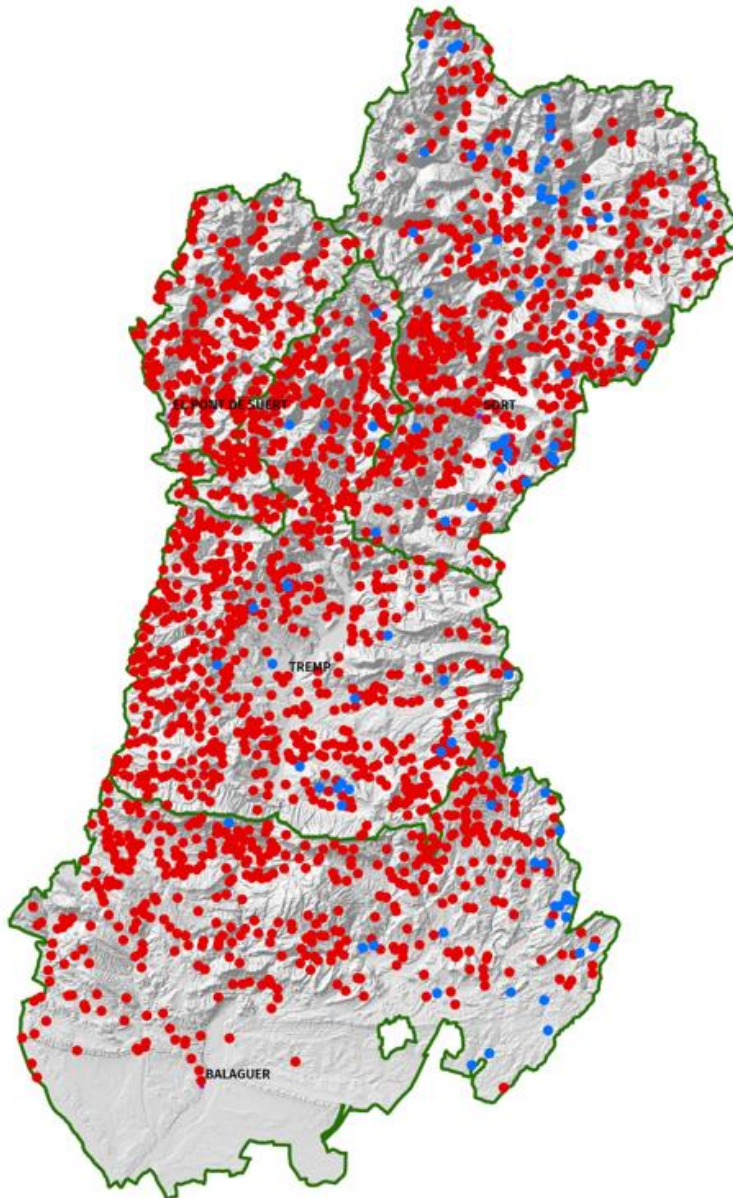
● el, els

● lo, los

L'article determinat derivat de les formes *ille/illa/illud* s'ha concretat en el català actual en els determinats *el/la*, amb una clara tendència a la baixa de la forma *lo*, que té un ús residual en el llenguatge parlat actual. Tanmateix, la toponímia, per la tendència fossilitzadora en l'ús de formes pretèrites, conserva encara la presència del *lo* davant de

molts noms de lloc de l'àmbit pallarès-ribagorçà-noguerenc. La presència de topònims començats per *lo/los* és especialment destacada al sector ribagorçà, a la Vall Fosca, Vall d'Àssua i certs trams del Segre mitjà.

b) Topònims que comencen per **Barranc...** / **Torrent...**

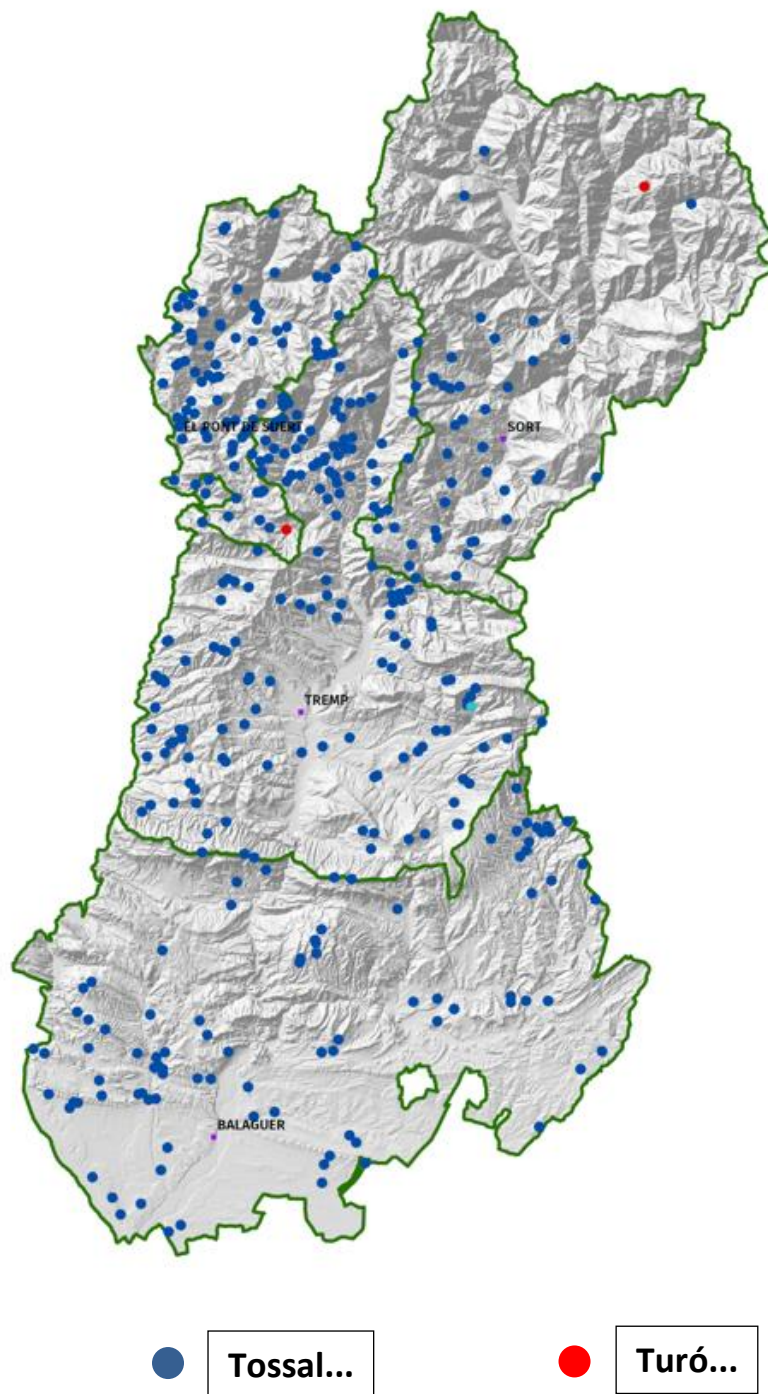
Torrent...

Barranc...

El genèric *barranc*, ben viu arreu del domini occidental, té un ús complet en l'àmbit d'estudi, ús que s'estendria més enllà dels límits d'aquesta mostra abastant tot el català occidental. La forma genèrica *torrent*, pròpia del domini oriental, té menor presència, concentrada especialment dins l'àmbit més oriental del sector estudiat.

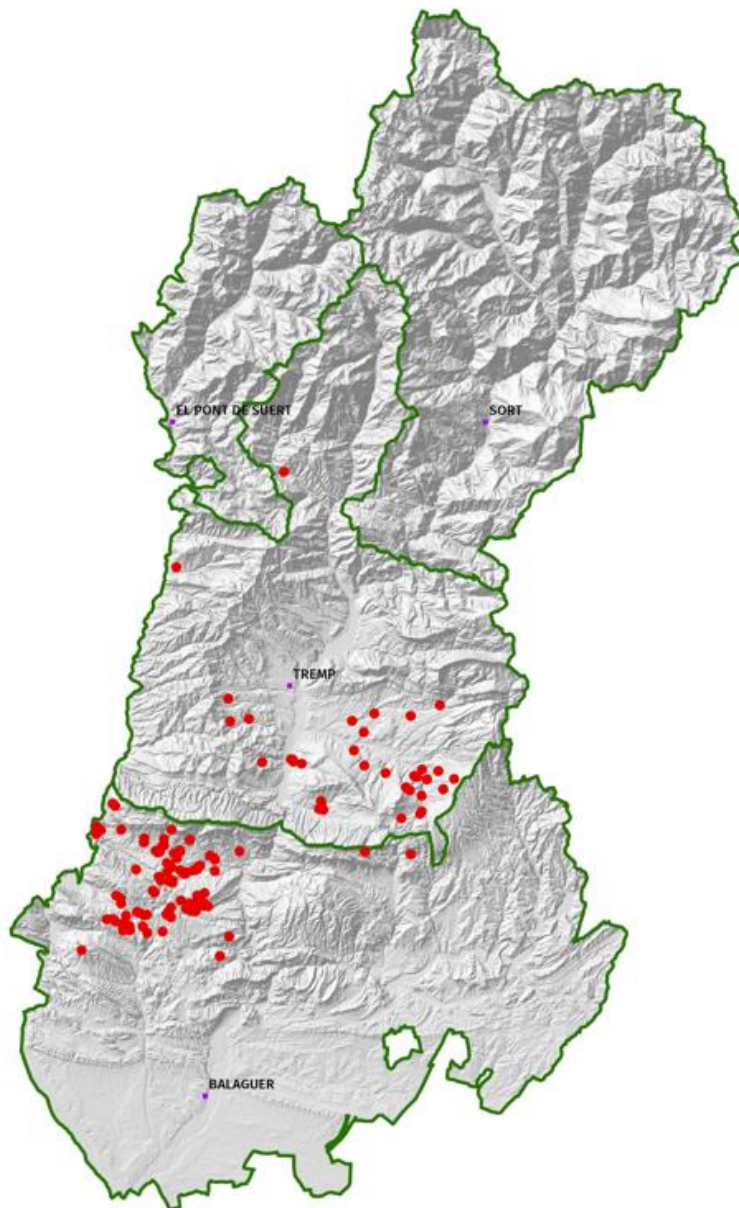
c) Topònims que comencen per **Tossal...** / **Turó...**

Una altra mostra d'especialització territorial de dos genèrics amb sinonímia gairebé perfecta. Ús abassegador de la forma *tossal*, pròpia de l'àmbit estudiat, per damunt de *turó*, forma dominant en català oriental. Tanmateix, notem com al sector més enlairat i septentrional de l'àmbit desapareixen ambdues formes (que al Pallars *de sus* són substituïdes per altres genèrics: *pic*, *pui*, *tuc*, *roc*, *cap*...).

3.3.2 Instal·lació humana

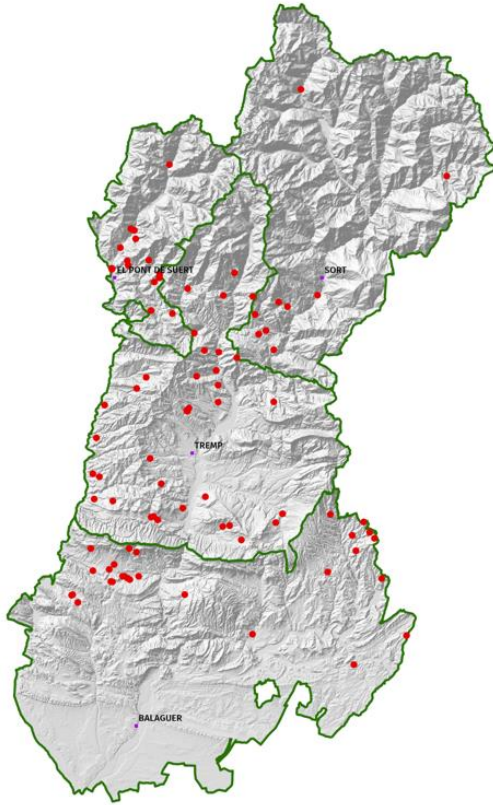
a) Topònims que comencen per **Ço de/d'...**

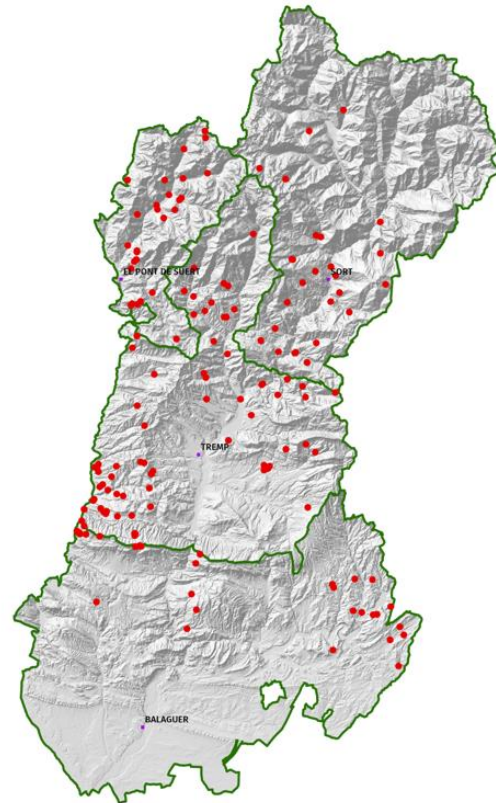
Topònims començats per *Ço de* o *Ço d'en* es mantenen en certs sectors de l'àmbit estudiat. La denominació s'usa com a possessiu en el mateix sentit que a les illes (*Això de...* / *Això d'en...*) i el trobem aplicat a denominacions de peces de terra o també a noms de cases. En destaca especialment la vall d'Àger, ja a la Noguera i alguns sectors de la Conca Dellà a la Conca de Tremp.

3.3.3 Món rural

a) Topònims que comencen per **Bancal...** / **Feix...**

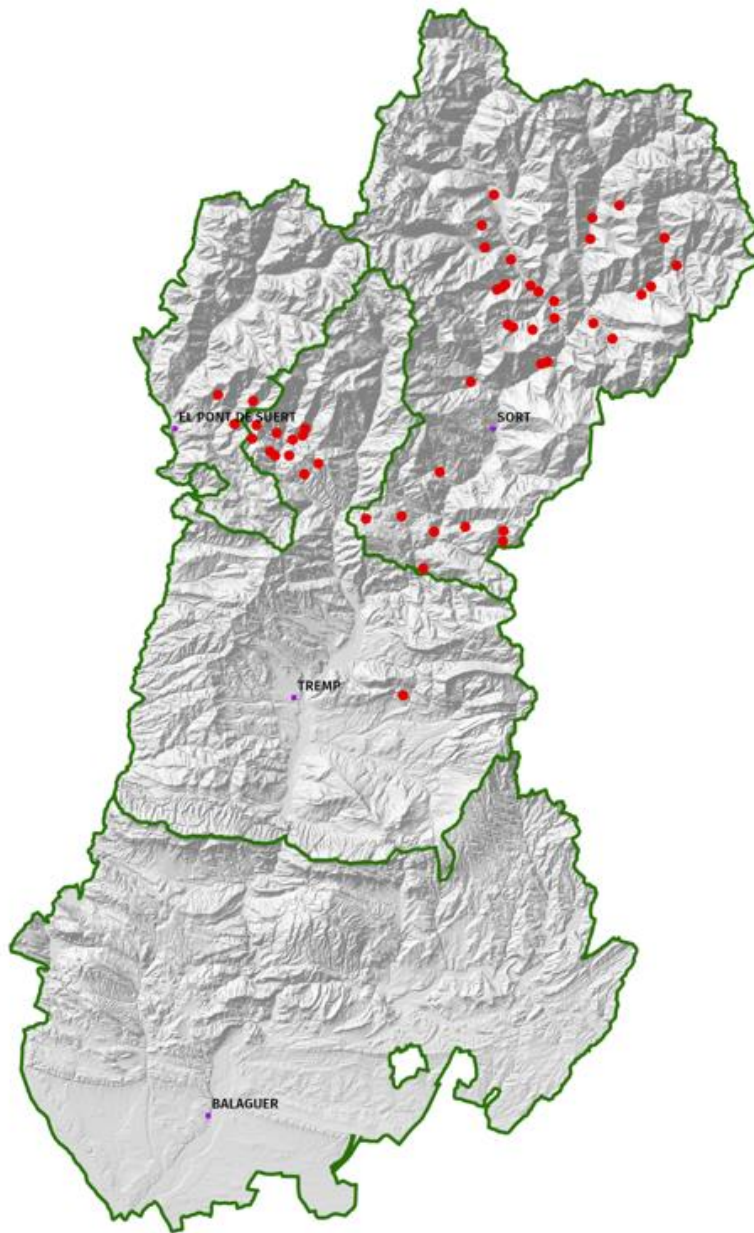
Bancal...

Feix...

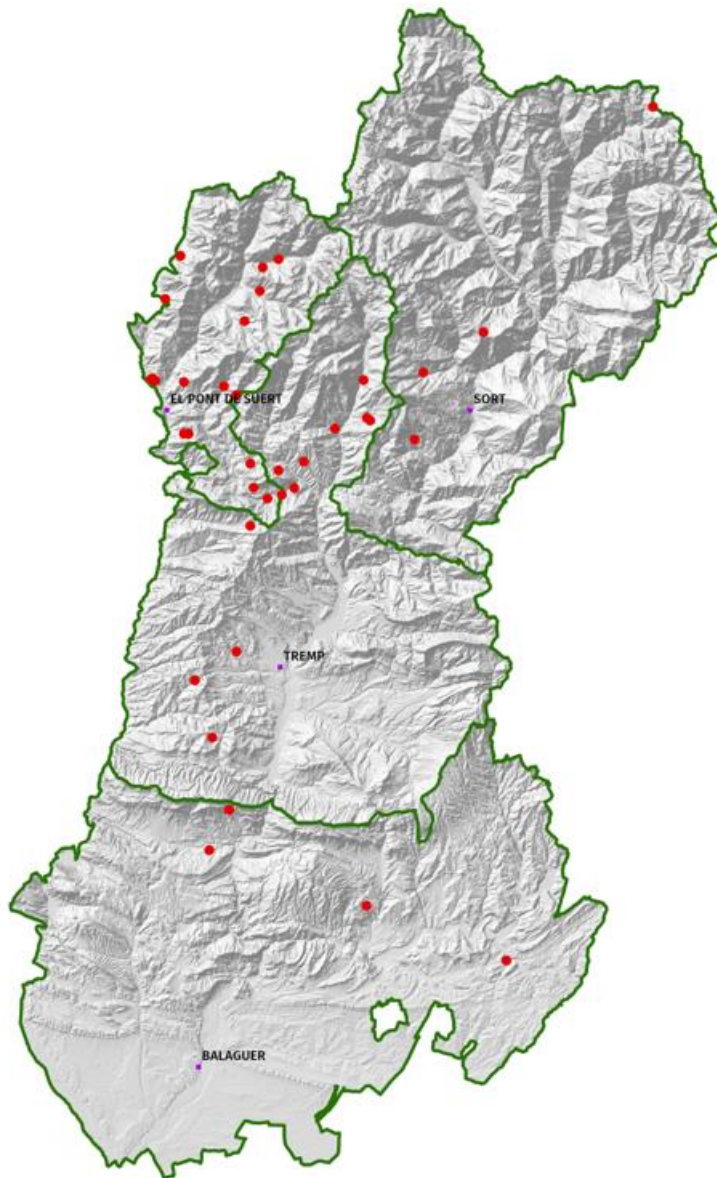
Dos genèrics d'especialització pràcticament indestriable. Formes lingüístiques d'ús secular en àmbit rural per a designar lleixes de terreny guanyades al pendent de muntanya, generalment per a usos agrícoles. Els trobem en sectors de muntanya mitjana, amb un lleuger predomini del genèric *feix* (i derivats: *feixa*, *feixà*, *feixanc...*).

b) Topònims que comencen (o contenen) el genèric **cultia**

Interessant mostra de localització d'un genèric també vinculat a usos agrícoles en sectors muntanyencs, on aquestes petites esplanades a mig pendent aptes per a ser cultivades, es denominen amb aquesta forma en un sector de la Vall de Manyanet, valls altes del Pallars Sobirà (Vall d'Àneu, Vall de Cardós, Vall Ferrera) i també la trobem al sud d'aquesta comarca al voltant de Gerri de la Sal.

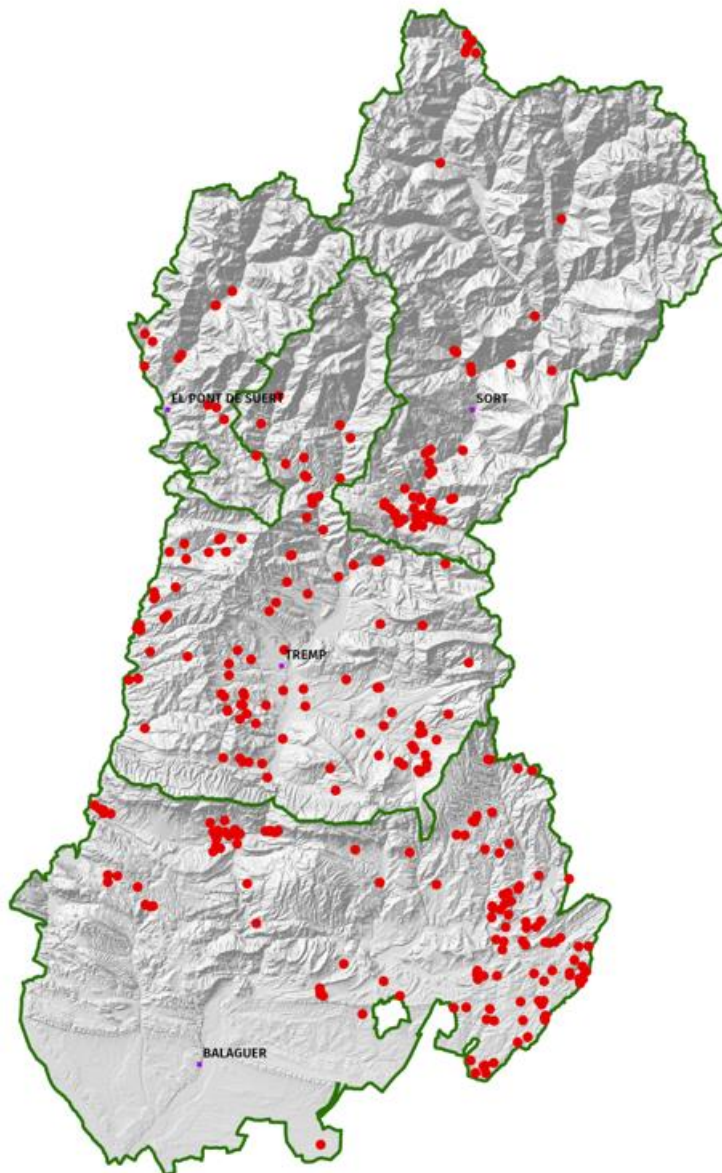
c) Topònims que comencen (o contenen) el genèric **artic / artiga**

Reminiscències d'antigues zones boscoses esclarides per a aprofitaments agrícoles ja sigui en forma de pastura o de terreny cultivable. Concentració de topònims que contenen les formes *artic / artiga* (i derivats: *artigar...*) a la Vall Fosca i Alta Ribagorça.

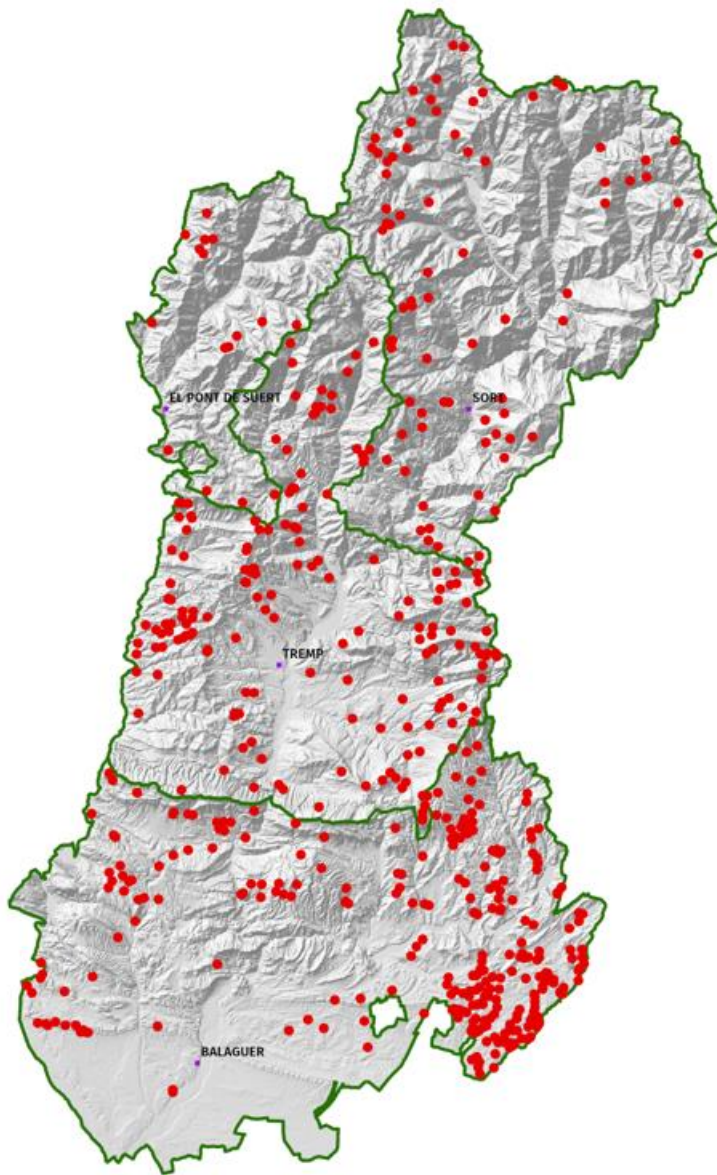
d) Topònims que comencen (o contenen) el genèric **vinya**

La presència de la vinya al Pallars es troba documentada d'antic i es confirma en l'ús d'aquest genèric que designa àmbits ocupats, antigament o actual, per aquest cultiu. En destaca una presència elevada seguint el curs del Segre a la Noguera, al vessant meridional del Montsec, també el trobem repartit per tot el Pallars Jussà –exceptuant-ne les parts septentrionals de la Vall Fosca– i al sud del Sobirà, a la rodalia de Gerri de la Sal.

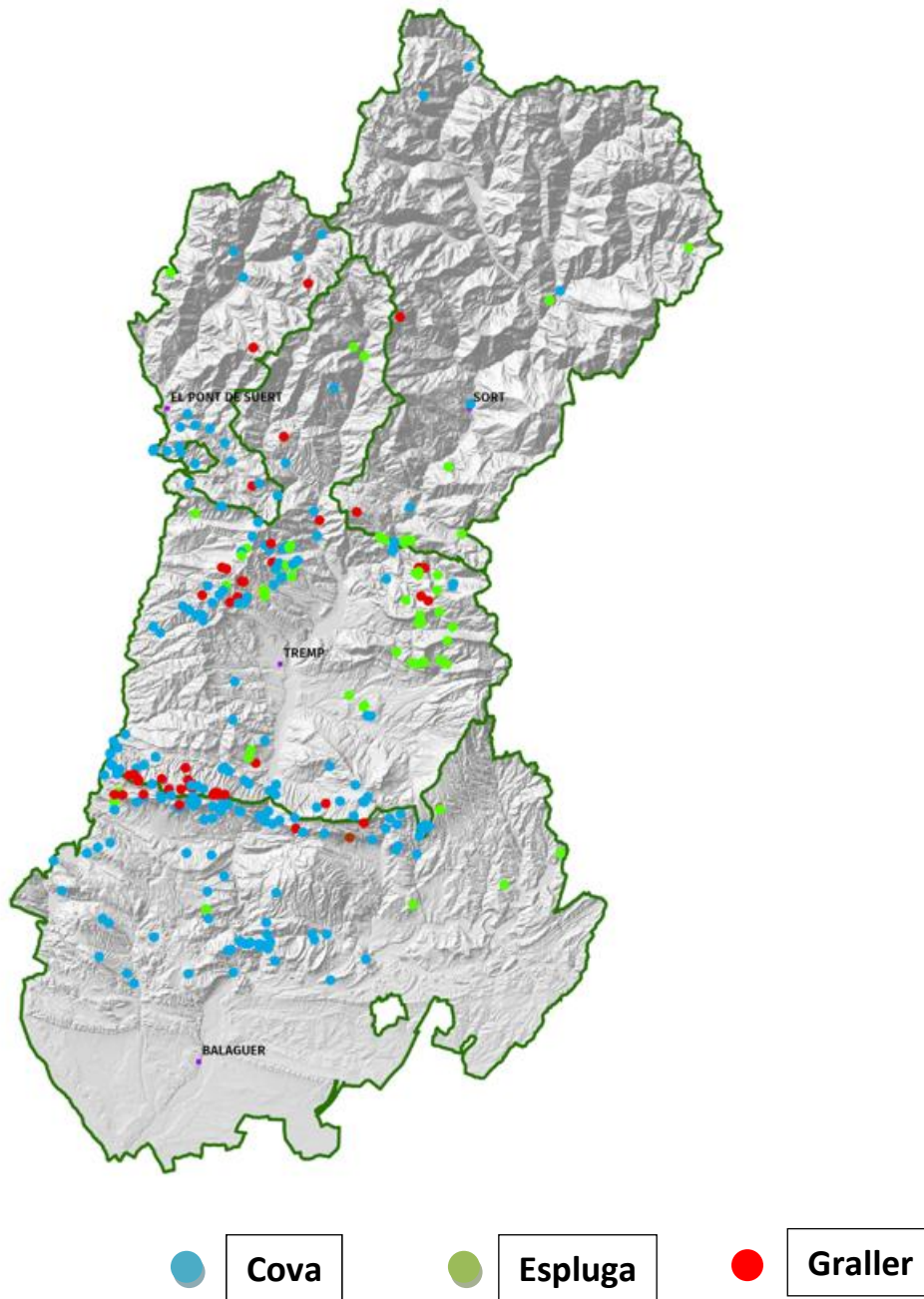
3.3.4 Orònims

- a) Topònims que comencen (o contenen) el genèric **clot**

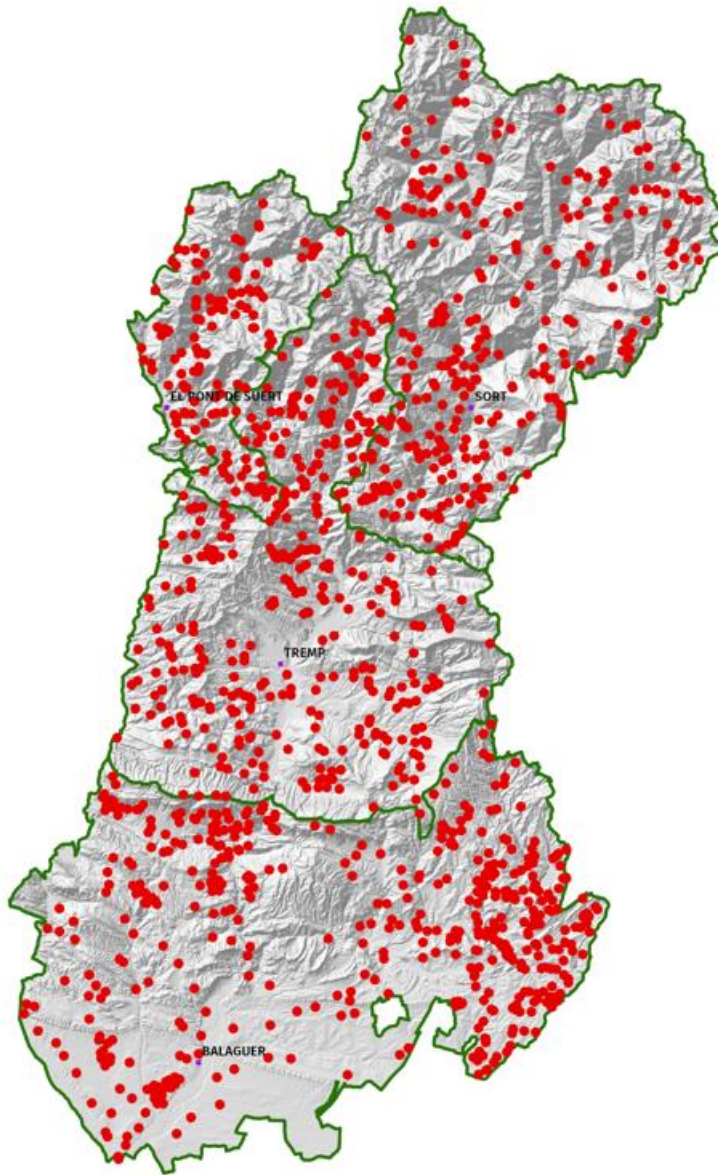
Genèric repatit per tot l'àmbit d'estudi, concentrat especialment en zones amb sots o fondalades de sectors muntanyencs i rar en fons de valls o zones planes. Especialització sectorial a l'àmbit del Segre a la Noguera.

b) Topònims que comencen per les formes **cova**, **espluga**, **graller/a**

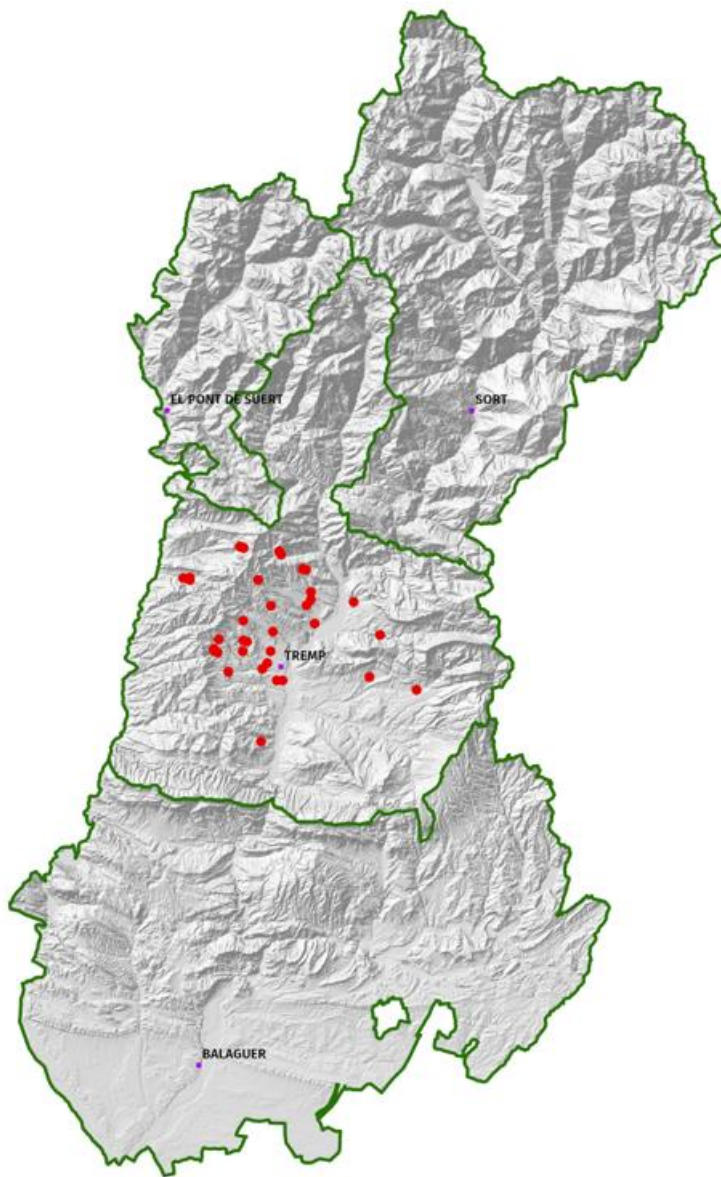
Les cavitats a la muntanya tenen força genèrics per a ser designades, repartides per tot el domini lingüístic. Aquí presentem la distinció entre *cova*, *espluga* i *graller* (i derivats: *grallera*...). És interessant de destacar la concentració que trobem al Montsec, explicable per la composició geològica del massís (*cova* i *graller*) i la concentració peculiar del genèric *espluga* a les serres del Boumort i de Carreu.

c) Topònims que contenen el genèric **pla / plana**

Genèric prolífic repartit arreu. Destaquem la notòria presència d'aquesta forma en zones elevades on, per contrast, adquireix presència en relació al marc orogràfic circumdant encara que es tracti d'espais reduïts en extensió. El principi de singularitat territorial en toponímia (Dorion, Tort), esdevé palpable en genèrics com aquest.

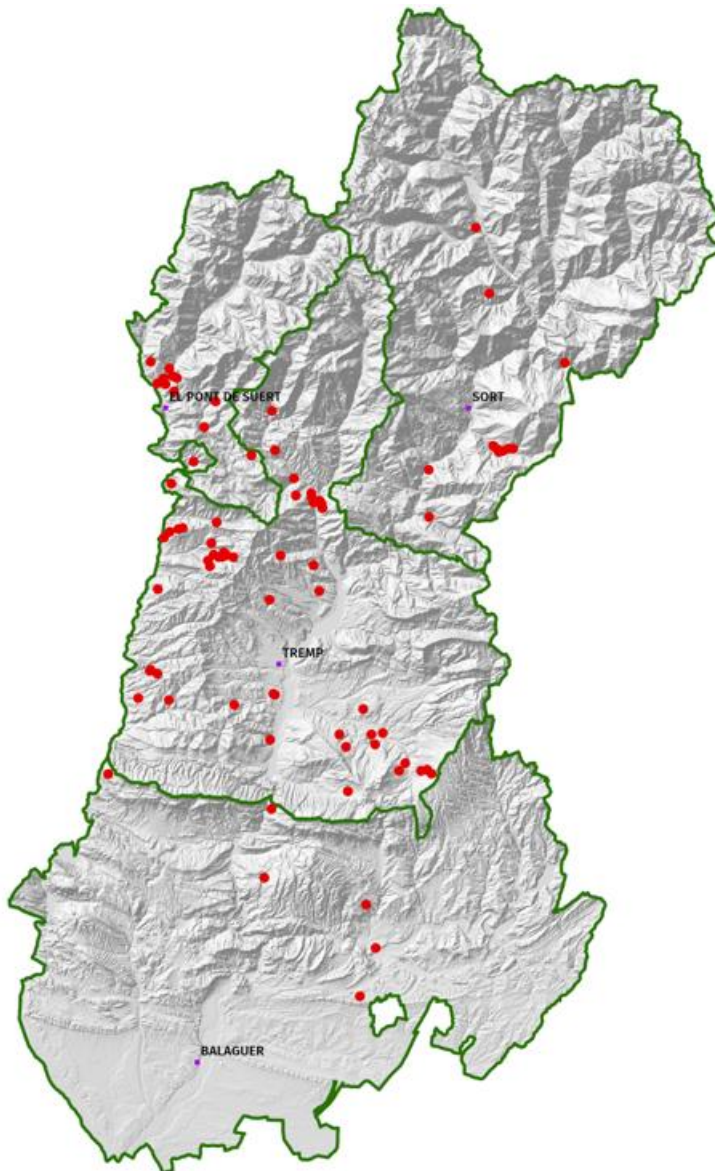
d) Topònims que comencen pel genèric **seix**

Genèric circumscrit al Pallars Jussà i encara només en determinats indrets. La forma genèrica *seix* (i derivats: *seixos...*) designa una elevació menor allargassada que trobem a la Terreta i a la Conca de Tremp (Coromines, Domingo). En altres indrets es troba sota la forma *sas*. Terrenys erms de poc aprofitament agrícola.

3.3.5 Vegetació

a) Topònims que contenen els genèrics **roureda**, **roudera**

La toponímia com a complement a la botànica. Al costat d'imatges de satèl·lit que poden identificar determinades coberetes arbòries i associar-les a certs tipus de bosc, els noms de lloc, en aquest cas una forma genèrica, també ens aporten informació valuosa sobre la distribució d'un tipus d'hàbitat vegetal al territori.

Cloenda

L'ús de noves eines aplicades a la recerca toponímica és un camp que permet explorar àmbits poc treballats dins de la recerca onomàstica. En el cas dels sistemes d'informació geogràfica, en serien exemples la plasmació gràfica dels noms sobre cartografia o les múltiples possibilitats d'explotació gràfica que permeten. L'ús d'aquestes possibilitats augura noves aportacions en el nostre àmbit d'estudi atès l'ús creixent d'aquestes eines des d'entorns vinculats a la geografia o la lingüística. En aquest sentit, la base de dades de noms geogràfics de l'ICGC pot contribuir de manera notable al coneixement de la distribució territorial dels nostres noms de lloc que, en aquest article, s'ha centrat en el territori pallarès i nord-pirinenc. La particular riquesa que ofereix el patrimoni onomàstic d'aquest sector del país s'ha pogut comprovar en els exemples que s'exposen al treball, on la seva explotació cartogràfica permet lectures que van més enllà del fet lingüístic.